

PARALELY MEDZI STOICKOU FILOZOFIU MARCA AURELIA ANTONINA A KREŠŤANSTVOM

FRANTIŠEK ÁBEL, EBF UK Bratislava

Zámerom tohto príspevku je poukázať na niektoré podobnosti a zároveň i odlišnosti medzi stoickou filozofiou Marca Aurelia Antonina a kresťanským učením. Tento zámer je motivovaný skutočnosťou, že práve stoicizmus – hlavne jeho mladšia, posledná etapa – tvoril akoby premostenie medzi vekom starej antiky s jej kultúrou, náboženským a filozofickým učením, a dobou novou, kresťanskou. Poznanie základov, na ktorých budovalo nastupujúce kresťanstvo svoju vierouku, ako i vtedajšie myšlienkové prúdy či filozofické školy, ktorých náuka bola pre kresťanov inšpiratívna, je rovnako potrebné v súčasnosti – tak, ako to bolo v minulosti.

Skôr, ako sa bližšie začneme zaoberať touto problematikou, je potrebné v krátkosti uviesť základnú charakteristiku daného obdobia, ako i predstaviť samotného autora vyššie uvedeného diela. Po vstupe Rímskej ríše na scénu svetovej politiky práve Rimania prinášajú do gréckeho filozofického dedičstva prvky praktického využitia filozofie v každodennom živote človeka. Rímsky duch vtisol gréckej filozofii svoje črty. Dôraz sa presúva od špekulácií o prírode k etike a človeku. Rimania kládli dôraz na mravného jednotlivca a na jeho začlenenie do štátu a spoločnosti. V tomto smere zohráva dôležitú úlohu práve stoická filozofia, ktorá má svoje korene v sokratovskej škole kynikov. Táto filozofická škola sa vyvíjala v časovom horizonte približne päťsto rokov. Najväčší význam dosiahla vo svojom najmladšom období vývoja, ktorého predstaviteľmi boli Seneca, Marcus Aurelius Antoninus a Epiktétos. Najvýznamnejšiu časť ich učenia tvorí etika. Život v súlade s prírodou, to znamená rozumný život a prijímanie svojho osudu ako zákonitosti danej prozreteľnosťou, sú kľúčovými motívmi stoickej etiky. Stoici vnášajú dve základné sociálne požiadavky, ktorými sú spravodlivosť a láska k človeku, a to v miere dovtedy v antickom svete nepoznanej. Stoici ako prví v staroveku zastávajú myšlienku humanizmu a tiež univerzálneho kozmopolitizmu.

Na záver tohto úvodného exkurzu je potrebné poukázať na dejinný význam stoickej filozofie a na jej vzťah ku kresťanstvu. Prísna asketická morálka, pohrdanie materiálnymi statkami, všetko dianie vo svete stelesnené v najvyššej bytosti, požadovanie všeobecnej lásky medzi ľuďmi, ktorá prekračuje hranice stavovské i medzi národmi, to sú hodnoty, ktoré pripravovali pôdu šíriacemu sa kresťanstvu a je v nich možné vidieť určitú duchovno-dejinnú súvislosť s kresťanstvom. Sú to myšlienky, pri ktorých si uvedomíme dôvod ich prítlačivosti pre kresťanov a ich záujem osloviť zvesťou evanjelia práve stoikov, ako skupinu intelektuálov.

Samotné jadro tohto príspevku tvorí porovnanie myšlienkového bohatstva v diele Marca Aurelia Antonina *Hovory k sebe* s kresťanským učením. Marcus Aurelius Antoninus (121 – 180 po Kr.) bol v poradí štvrtou kladne hodnotenou postavou, nasledujúcou po sebe na cisárskom tróne v starovekom Ríme (Traján 98 – 117, Hadrián 117 – 138, Antoninus Pius 138 – 161 po Kr.). Vládal v rokoch 161 – 180 po Kr. Jeho vláda bola

vyplnená vojnami s Partmi, Sarmatmi, Kvádmi, Markomanmi, Dákmi a Jazygami. Bol skutočne veľkou osobnosťou. Už od svojich dvanástich rokov žil ako stoický askéta. Známa bola jeho skromnosť v jedení, obliekaní, jeho sebadisciplína, zodpovedný prístup k plneniu povinností, jeho miernosť a prívetivosť k ostatným. Celý svoj život sa zodpovedne staral o záujmy Rímskej ríše, svoje vládarske povinnosti si plnil vzorne. *Hovory k sebe* sú aforistickými zápiskami Marca Aurelia Antonina, ktoré vznikali priebežne počas vojenských výprav, ktorých sa zúčastnil. Sú písané po grécky a predstavujú úvahy o zmysle života. V ťažkých dobách svojej vlády našiel tento filozof na tróne, ako bol nazývaný, posilu a útechu v stoickom učení. Jeho základným obsahom je život v zhode s prírodou, učenie sa trpezlivosti, vedenie k ušľachtilosti a láske k blízkym, snaha nájsť pokoj a útechu i v strastiach života. Toto učenie má dopomôcť človeku dosiahnuť životnú vyrovnanosť a duševný pokoj. Spôsob zapisovania týchto myšlienok svedčí o tom, že pôvodne boli určené iba samotnému Aureliovi a nemali byť zverejnené. Poukazujú na hĺbku jeho myslenia a pravdepodobne i na jeho osamotenosť napriek šľachtným ideálom a myšlienkam. Zápisky sú rozdelené na dvanásť kníh, ktorých obsah si chceme priblížiť a hľadať tak analógiu alebo podobnosti s kresťanským učením, aby sme tak poukázali na určitú príbuznosť myšlienkového bohatstva oboch duchovných prúdov.

Už samotný úvod diela, kde Marcus Aurelius opisuje vlastný život tak, ako ho videl on sám, a kde sa zmieňuje o jednotlivých osobnostiach, ktoré pozitívne formovali jeho život, poukazuje na majstrovstvo a cit, s akým autor dokázal vyjadriť svoje najhlbšie pocity. Je to zaujímavé čítanie, jednak samotný štýl vyjadrovania a zároveň hĺbka myšlienok. Predstavuje tu svojich rodinných príslušníkov, učiteľov, filozofov a priateľov a hodnotí ich konkrétny vplyv na jeho duševný a mravný vývoj a na formovanie jeho osobnosti. Ide o autobiografiu, ktorá vo svetových literatúrach nemá obdobu. Táto časť bola napísaná „v zemi Kvádov nad Granuou“, čo je dnešný Hron.

Zaujímavé myšlienky nachádzame taktiež v Aureliovom charakterizovaní princípov stoickej etiky. Poznanie je nutným predpokladom konania a správne konanie vyplýva automaticky z poznania dobrého a zlého a schopnosti ich rozlíšenia. To je obsahom cnostného života, kde múdrosť je základnou cnosťou. Aurelius apeluje na povinnosť človeka žiť svoj život tak, akoby mal žiť svoj posledný deň. Bol presvedčený o jedinečnosti života človeka, ktorý ho má využiť užitočne, lebo jeho doba pobytu na zemi je krátka, pomíne sa a už sa nevráti. Tu akoby sám potvrdzoval, že jemu samotnému sa to mnohokrát v živote nedarilo a vyzýva samého seba, aby sa o to pokúsil, kým má na to ešte čas ([1], 14/4).¹ Človeka nemá v jeho úsilí o cnostný život nič rozptyľovať: „*Rozptyľuje ťa niečo zvonku? Dopraj si čas, aby si sa priučil niečomu skutočne dobrému a prestaň blúdiť len tak nazmar! Ale musíš sa vystrihať tiež pred iným poblúznením: lebo oneskorene si vedú tí, ktorí sa v živote lopotia do únavy, ale nemajú pred sebou cieľ, ku ktorému by zamierili každou svojou snahou a vôbec každou predstavou.*“ ([1], 15/7)

K týmto myšlienkam môžeme uviesť podobné z evanjelií: Mt 6, 31 – 34; Lk 10,38 – 42.² Ježiš tiež vyzýva ľudí, aby sa v živote zamerali na skutočné hodnoty, aby ho

¹ Číslo v hranatej zátvorke označuje poradové číslo diela v zozname literatúry, nasleduje číslo strany a odsek.

² Všetky biblické skratky, ako i citáty sú uvedené podľa autorizovaného prekladu Evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku, vydaného v Trnoscii. Liptovský Mikuláš 1999.

nepremárnili v každodennom zhone a naháňaní sa za materiálnymi statkami, ktoré v skutočnosti človeka iba odvádzajú od samotnej podstaty a zmyslu života. Život má byť skutočným a zmysluplným životom, nielen každodenným prežívaním. Ako čítame v Jánovom evanjeliu (J 12,25): *Kto si miluje život, stratí ho, a kto si nenávidí život na tomto svete, zachová ho pre večný život.* V gréckom texte používa evanjelista pre slovo „život“ grécky termín „psyché“, čo môže znamenať okrem základného významu „duša“ aj biologický, animálny život, teda i všetko, čo človek potrebuje pre svoj život na zemi ([2], 644). Upnutie sa k tomuto hmotnému však môže znamenať, že človek prestane pozeráť na trvalé hodnoty, vyplývajúce zo spoločenstva s Bohom, to znamená zachovanie tohto života pre večnosť. Preto Ježiš varuje pred prílišným upnutím sa na materiálne veci, ktoré sú síce potrebné, ale nesmú sa stať v živote človeka prvoradými.

Ďalším zaujímavým odsekom je opísanie náboženskej povahy stoicizmu ([1], 16/11–19/17). Stoici opisujú bohov plurálom. Chceli totiž zachovať konzervatívnu vieru v starých bohov a ich starostlivosť o ľudí, odmietali však povery, kult obrazov, hmotné obete a báje o bohoch. Marcus Aurelius podrobuje kritike i dobu, keď sa oficiálny kult bohov stal iba akousi vonkajšou okázalou obradnosťou a viera ustúpila poverčivému tmárstvu. Zavrhuje také konanie a vyzýva na úprimnosť v náboženskom prejave: *„Vskutku, buď modlitbu vôbec žiadnu, alebo takúto – prostú a úprimnú!“* ([1], 43/7)

Ale predsa, vrchol ich náboženského učenia je vo viere v takzvaný svetový rozum (nús, logos) ([2], 77 – 136; 951 – 959), prenikajúci celý vesmír, v jedinečnú prozreteľnosť. Ide o panteistické chápanie božstva. A túto časť svetového rozumu, božstvo vo svojom vnútri, si má človek bytostne uvedomovať a pripomínať, lebo táto jeho časť ho má viesť životom. Človek má žiť v súčinnosti s prírodou, od ktorej má všetko prijímať v pokore a pokoji: *„Konečný cieľ rozumných bytostí je podriadiť sa rozumu a poriadku štátu s najctihodnejšou ústavou.“* ([1], 18/16) Týmto štátom rozumie Aurelius kozmos, vesmír. Koniec tejto časti knihy opisuje vedomie, že smrť nie je hrozná, je to iba stav premeny prvkov a splnutia božskej časti v človeku so svetovým rozumom. *„Ved' sa to všetko deje v zhode s prírodou; a čo sa deje v zhode s prírodou, nie je zlo.“* ([1], 19/17) I tu nachádzame podobnosť, ale i rozdiel v názore stoikov na pominuteľnosť života, s nazeraním kresťanov na hodnotu a cieľ života. Kresťania na rozdiel od stoikov majú svoj cieľ v spoločenstve s Bohom, ktoré bude skutočným plnohodnotným vzťahom založeným na láske, nie iba v neurčitom rozplynutí sa v prírode, alebo v splnutí so svetovým rozumom. Spoločné je však upriamenie pohľadu človeka na skutočné hodnoty v živote. Vidíme tu eschatologický pohľad na skutočný cieľ v živote človeka, na jeho pravý zmysel – na Boha, i keď v dôsledkoch sa stoicizmus a kresťanstvo líšia svojim chápaním Boha. Treba vedieť rozpoznať, čo je pravým pokladom v živote človeka a kde tieto poklady prinášajú skutočný úžitok (pozri Mt 6,19–21; 19,21; Lk 12,33; 16,9).

Marcus Aurelius pripomína tiež na márnosť ľudskej slávy a jej pominuteľnosť, pretože pobyt človeka na tejto zemi je iba dočasný a i svet, v ktorom človek žije, je iba dočasný. Sú to veľmi hlboké myšlienky, v ktorých je viditeľná podobnosť s kresťanskou etikou. V prvom Jánovom liste, v druhej kapitole čítame: *„Svet však hynie, aj jeho žiadnosť hynie, ale ten, kto koná Božiu vôľu, zostáva naveky.“* (1J 2,17) V etických myšlienkach pokračuje Marcus ďalej a vyzýva človeka, aby sa nestaral o to, čo o ňom zamýšľa, ako ho hodnotí a na čo myslí jeho blížny, ale aby sa staral o to, čo robí sám, aby to bolo

spravodlivé a bohumilé. I tie činy, ktorými nám ľudia chcú ublížiť, sú iba zdanlivé, vôbec nie sú skutočným zlom. Skutočnú škodu na duši môže človek utrpieť iba svojou vlastnou vinou, nie od iného. Tieto jeho myšlienky nám pripomínajú Ježišove slová o nasledovaní a jeho výzve na starostlivosť o vlastnú dušu: „*Veď čo osoží človeku, ak získa aj celý svet, ale utrpí škodu na svojej duši?*“ (Mk 8,36; par.) Najvyšším princípom, na ktorý sa má pohľad človeka upierať, je božský rozum, ktorý stvoril svet a v sebe obsahuje všetky zárodoky vesmíru (logos spermatikos), z ktorého jednotlivé bytosti i veci vychádzajú a odlučujú sa k svojej vlastnej existencii a do neho sa v určitom čase opäť vracajú, aby sa v ňom rozplynuli. On je prapríčina, a teda počiatok i koniec všetkého súcna a diania. Tu nachádzame podobné myšlienky, ako sú rozpracované v prólogu Jánovho evanjelia, kde evanjelista používa výrazové prostriedky a terminológiu blízku jednak judaizmu (stvorenie univerza jediným Bohom, pozri 1 M 1,1), a tiež helenistickému svetu s jeho rozpracovaným učením (prevažne stoickým) o božskom logu, ktorý je riadiacim princípom celého univerza. Evanjelium však integruje tieto myšlienky a rozpracúva tak základný prvok kresťanskej vierouky, keď logos identifikuje so samotným Bohom a Ježišom Kristom.

Marcus kladie veľký dôraz na filozofické myslenie, ktoré jediné môže človeka povzniesť nad úroveň zvierat a pripodobniť ho k bohu (v stoickom chápaní boha). Tiež sa často opakujú myšlienky o schopnosti človeka z vlastnej sily žiť cnostný a rozumný život a vlastnými silami dosahovať dokonalosť. Všetko ostatné okrem cnostného, skromného života je márne. Ľudská sláva, všetci slávni ľudia, vojvodcovia zvučných mien, to sa rýchlo pominie, ako sa rýchlo pomínú i tí, ktorí ich oslavovali. „*Čo je to večná pamäť? Prázdny zvuk! Čo teda má byť predmetom nášho usilovania? Zo všetkého iba toto: spravodlivá myseľ, činnosť pre blaho blížnych, pravdovravnosť a zamýšľanie, ktoré ochotne prijíma každú príhodu ako nevyhnutnú, dobre známu, vyvierajúcu z pražiedla práve takého.*“ ([1], 36/33)

Pôsobivý je začiatok piatej knihy zápiskov ([1], 41/1). Každý deň ráno si má človek uvedomiť, že sa prebúda k povinnosti konať ľudské dielo: „*Mám byť teda mrzutý, keď sa uberám k práci, ku ktorej som zrodený a pre ktorú som bol do vesmíru uvedený? Či som snád určený na to, aby som si hovel na teplom lôžku?*“ ([1], 41/1) Ďalej autor pokračuje vysvetľujúcim ponaučením pre človeka, ktorý by si predsa len myslel, že jeho cieľom má byť záhaľka či iba oddych v príjemnom prostredí. Naopak, vysvetľuje Marcus a argumentuje opisom príkladov z prírody, kde všetko má svoje presne určené miesto a svoj hlboký zmysel, pre ktorý bolo všetko stvorené. Preto aj človek má plniť svoj účel, na ktorý bol stvorený. Má žiť svoj život v zhode s prírodou, má smerovať k cieľu (telos), *poslušný svojej prirodzenosti i vesmírnej prírody* ([1], 42/3).

Marcus Aurelius si kladie zároveň otázku, prečo človek zotráva svojvoľne vo svojej nedokonalosti. Takéto otázky, ktoré sa objavujú na viacerých miestach v zápiskoch, v nás vyvolávajú dojem, že Marcus napriek svojej snahe žiť podľa stoickej filozofie život cnostný a múdry sám často upadal do opaku, keď si bolestne uvedomoval ľudskú nedokonalosť, ale vždy sa sám znovu utvrdil, že takéto chvíle v jeho živote sú spôsobené iba chvíľkovou slabosťou, a nie hriechnou podstatou človeka, ako zdôvodňuje túto skutočnosť kresťanstvo. Autor tiež kritizuje ľudskú vlastnosť očakávania odmeny za dobre vykonaný skutok a nabáda na rozumnosť, keď vyzýva, aby bolo dobro konané nezištne. „*Múdry človek, keď vykonal dobrý čin, nerozkrikuje to, ale prechádza k novému, tak*

ako sa réva chystá vydať znovu hrozná v svojom čase.“ ([1], 43/6) Môžeme opäť poukázať na podobné miesta v evanjeliách, kde Ježiš varuje pred vytrubovaním vlastnej zbožnosti, teda stavaním kvality vlastného náboženského života na obdiv (Mt 6,1–4). Rovnako keď čítame Aureliov výrok: „*Najlepší spôsob odplaty je neodplácať zlé zlým*“ ([1], 54/6), akoby sme čítali z evanjelia. Nachádzame tu opäť podobnosť s evanjeliovou vyzvou neodplácania sa zlým za zlé (Mt 5,38–42; Lk 6,29).

Pri čítaní tohto diela si, prirodzene, uvedomujeme, koľko podobností s kresťanským učením v ňom nachádzame. Akosi sa nám nechce ani veriť, že by tak hlboko cnostne žijúci a zbožne založený človek, ako bol Marcus Aurelius, nebol aspoň sympatičným, ak nie už samotným kresťanom. Jeho prístup k slabostiam, ale i hriechom druhých neodráža iba stoickú neúčasť na veciach, ktoré nie sú v jeho moci, ale d'aleko viac uprednostňuje cestu nádeje a odpustenia pred cestou prísneho zákona. U Aurelia vidíme už určitý posun smerom k porozumeniu ľudským chybám a nedostatkom a údelu človeka oproti pôvodnému stoickému heroizmu. Dôstojnosť každého človeka bez ohľadu na jeho spoločenské postavenie a stav je práve v tom, že je človekom. Dobro, ktoré preukazujeme druhým, nemá byť ničím okázalým a výnimočným, nemá byť dôvodom pýchy, ktorá sa pýši pokorou. Ľudia sú na svete kvôli sebe samým, aby žili jeden pre druhého, tvoriac tak ľudské spoločenstvo. Preto Marcus vyzýva ľudí, aby sa neodlučovali od seba, ale aby žili jeden pre druhého: „*Vetva odrezaná od susednej vetvy je nevyhnutne odrezaná od celého stromu, práve tak i človek, ktorý sa odlúči od iného človeka, akoby odpadol od celého spoločenstva.*“ ([1], 123/8) Celé spoločenstvo ľudí má svoj prirodzený a konečný cieľ v Bohu. Chýba už len krôčik k tomu, aby Marcus mohol vyznať spolu s Ježišom: „*Zostaňte vo mne a ja vo vás. Ako ani ratolesť nemôže prinášať ovocie sama zo seba, len ak ostáva na vinnom kmeni, tak ani vy, len ak zostávate vo mne. Ja som vinný kmeň a vy ste ratolesti. Kto zostáva vo mne a ja v ňom, ten prináša veľa ovocia, pretože bezo mňa nič nemôžete činiť.*“ (J 15,4–5)

Nech už hľadáme na život a konanie Marca Auréliea akokoľvek, musíme uznať, že jeho myšlienkové bohatstvo, ktoré nachádzame i v tomto diele a ktoré vyjadruje v plnej miere veľkosť jeho osobnosti, je veľmi blízke obsahu kresťanského učenia a etiky, ktoré k nám prichádzajú v evanjeliu Ježiša Krista ako radostná zvesť. Samozrejme, aj keď nie je možné dávať do súvislosti posolstvo evanjelia Ježiša Krista s myšlienkami stoika Marca Aurelia, predsa len je možné poukázať na určitú univerzalitu ľudských duchovných základov, ktoré sú artikulované v každej reči a v každej dobe. Je tu veľa spoločných hodnôt, ktoré sú prijímané tak stoikmi, ako i kresťanmi a ktoré pomáhajú človeku nájsť zmysel života a jeho skutočnú hodnotu a kvalitu. Predsa však treba poukázať aj na zásadný rozdiel. Zvesť evanjelia je nepodmieneným, neredukovateľným a ničím neviazaným aktom viery, ktorú človek dostáva darom od Boha, nemá ju sám zo seba ani ju nezískava vlastným výkonom a pričinením. Na človeku potom záleží, či tento dar prijme a otvorí sa pre zvesť evanjelia, či prijme milosť a odpustenie Božie. Nie je tu priestor na kalkuláciu výhodnosti či nevýhodnosti takéhoto konania a dôsledkov, ktoré to bude pre človeka mať, je tu priestor iba pre vieru človeka ako bezpodmienečnú dôveru človeka Bohu, jeho presvedčenie, že iba táto cesta je jediná možná. Jadro evanjeliovej zvesti netvorí na rozdiel od stoicizmu etika. Ježiš nalieha na zásadnú zmenu človeka pre nový život vo zvesti o blízkosti kráľovstva Božieho a toto naliehanie sa

vymyká akýmkoľvek etickým kategóriám. Evanjelium síce prináša novú etiku, ale na spôsob novej existencie človeka v jeho znovuzrodení skrze vieru v Ježiša Krista.

Aj keď vezmeme do úvahy všetky uvedené rozdiely, ako aj skutočnosť, že Marcus Aurelius nebol vôbec pozitívne naklonený kresťanom, naopak verejne proti nim vystupoval, aj tak je viditeľné akési kresťanské jadro jeho osobnosti tak, ako je viditeľná aj príbuznosť v etickom učení stoicizmu a kresťanstva. A preto môžeme na záver konštatovať, že stoicizmus a obzvlášť jeho posledná, najmladšia fáza, tvorili skutočné a pevné premostenie medzi epochou antického staroveku s jeho myšlienkovým bohatstvom a epochou nastupujúceho kresťanstva, ktoré tento most použilo a prešlo po ňom obohatené a posilnené v ústrety kráľovstvu Božiemu.

LITERATÚRA

- [1] MARCUS AURELIUS ANTONINUS: *Hovory k sobě*. Praha, Mladá Fronta 1999.
- [2] *Theological Dictionary of the New Testament (TDNT)*. Zv. IV, VI, WM. B. Michigan, Eerdmans Publishing Company Grand Rapids 1967.
- [3] MARCUS AURELIUS: *Ta eis heauton* (Greek).
<http://mkv.www5.50megs.com/read.html>
- [4] STÖRIG, J. H.: *Malé dějiny filozofie*. Praha, Zvon 1991.
- [5] HAINES, C. R.: *Marcus Aurelius*. Harvard University Press 1988.
- [6] GRANT, M.: *The Roman Empire in Transition*. Taylor & Francis Books Ltd, 1996.
- [7] *Biblia – Písmo sväté Starej a Novej zmluvy*. Liptovský Mikuláš, Tranoscius 1999.
- [8] GÁBRIŠ, K.: *Dejiny novozmluvnej doby*. Bratislava, Vydavateľstvo ECM 1994.
- [9] REICKE, B.: *Neutestamentliche Zeitgeschichte*. Berlin, Walter de Gruyter & Co. 1968.

Mgr. František Ábel, poslucháč EBF UK
Bartókova 8
811 02 Bratislava
SR